

CERCETĂRI ETNOARHEOLOGICE ASUPRA CERAMICII ȘI OLĂRITULUI TRADIȚIONAL DIN SATUL MANTA (REPUBLICA MALI)

Continental african se bucură astăzi de numeroase cercetări și publicații ale arheologilor și etnologilor, care, de mai bine de opt decenii, sunt preocupați de structurile socio-culturale și dinamica lor. Africa subsahariană și, mai ales, occidentală este în acest domeniu zona cea mai favorizată în cercetările arheologice, sociologice și etnografice.

Amintim eminentele monografii ale lui R. Mouny Delafosse, Marcel Griaule, L. Frobenius etc., care constituie astăzi un prețios instrument de lucru atât pentru cercetătorii din țările africane, cât și pentru colaboratorii lor europeni. Una din metodele de investigație a istoriei culturale mai puțin cunoscută în Europa (cu excepția Țărilor de Jos și, mai larg, aplicată în America de Nord este etnoarheologia. Ea se dovedește deosebit de potrivită pentru înțelegerea și corelarea istorică a societăților tradiționale de pe continentul african. Departe de a fi apriori, o știință nouă, metoda etnoarheologică de interpretare istorică și "inițiere" în cultura preistorică, ale cărei victime sunt teoriile universale preistorice și arheologice¹, este așteptată în speranța înlăturării crizei. Etnoarheologia, în scopul său de a analiza și critica² trecutul material și psihologic al omenirii în lumina evidenței tradițiilor vii (contemporane), capătă astfel un avantaj dublu: cel al interpretărilor și cel al textelor preistoriei universale, deseori prea general-teoretice, cărora le oferă un teren de comparabilitate și verificare mai concret. Pe de altă parte, la scara continentului african, metoda mai permite astăzi corectarea și aprofundarea tradițiilor orale al căror inconvenient este alterarea unor elemente în timp ale memoriei omenestii și ale istoriei culturale.

Orice activitate materială sau spirituală, din societățile tradiționale sau etnografice, poate constitui, pe deplin, un obiect de cercetare etnoarheologic: păstoritul, agricultura, meșteșugurile, ceremoniile publice și esoterice și raporturile lor psihologice.

Prezenta lucrare, departe de a fi exhaustivă, propune o analiză și descriere a procesului de confecționare tradițională a vaselor de lut dintr-un sat vest-african din Republica Mali: Manta. Importanța preistorică și culturală a ceramicii de-a lungul evoluției multimilenare a omului, precum și caracterul ei de relativă imperisabilitate în solurile acide de savană ale Africii motivează acest studiu pe care autorul l-a putut realiza în cursul unor investigații personale, practice în sânul meșterilor olari, din satul său natal, în anul (1987).

Sperăm că studiul de față să suscite interesul critic al cititorului și să contribuie la începuturile demersurilor interdisciplinare de prospectare a preistoriei universale și a culturii africane.

Credem însă că exemplele etnoarheologice pot constitui un model de interpretare și a unor observații arheologice din zonele europene, din epoci preistorice.

Olăritul tradițional în satul Manta

¹ I. Hodder, *The present past*, London, 1982, p. 11—27.

² R. Bedaux, *Recherches Étno-archéologiques sur la poterie Dogon (Mali)*, Groningen, 1986, p. 117—119; I. Hodder, *op.cit.*, p. 28.

La peste 500 km de coasta atlantică și izolat între buclele interioare ale celor două mari fluvii, Niger și Senegal, satul Manta este unul tipic sahelian din sud-vestul Republicii Mali (fig. 1). Cu o suprafață de aproximativ 4 km² și o populație de 900 locuitori, de vocație agrară, această comunitate sătească reprezintă una din cele zece principale situri istorice și culturale din Țara Bamanan³.

Fără a stăruii mult asupra geografiei și istoriei comunității, vom sublinia că până în prezent nu s-au făcut investigații istorice speciale în zonă, lucru ce nu ne dă dreptul să tragem concluzii definitive pentru fenomenele culturale.

După tradiția orală, însă vie încă, agriculturii menține, provin din prima regiune cu locuitorii bamaneni, Segau, care constituie depozitare strălucitului regat Bamanan, din secolele XVII—XVIII. Regatul și dinastiile Bamanan de aici, sunt la rândul lor populații migratoare ale Imperiului medieval Mali⁴ (secolele XI—XV). Aici, găsim confluența familiilor clanice sudaneze: Mande, Dogon, Bamanan, Sarakolé etc., care au provenit toate din Imperiul Ghana (secolele IX—XI), prima formațiune de stat centralizat din Africa de vest⁵, bine cunoscută în literatură.

Indiferent însă de influențele geografice, trăsăturile caracteristice etniei Bamanan sunt comune atât celor din Sogu, cât și celor din zona noastră de studiu, Beledugu.

Zona etnografică Beledugu, în pofida cunoașterii situației sale istorice și culturale⁶, este ațtăzi mai puțin explorată față de Țara Dogon, de zona lacurilor și de valea fluviului fosil Tilemissi. Ultimele investigații cu caracter experimental din zonă datează din iulie 1983, când sub egida UNESCO s-a efectuat o operație globală de inventariere a "obiectivelor culturale" din perimetrul ținutului Beledugu. Aceste "necunoscute" asupra preistoriei și antichității zonei gravează în mod serios asupra posibilităților informaționale de interpretare a oricărui proiect de studiu socio-cultural.

Uniformitatea economică și culturală a celor peste 200 de sate și cătune din Țara Bamanan, oferă în schimb o mai amplă posibilitate de sinteză statistică și interpretare a diverselor variante ale vieții. Astfel, structura socială atât în satul Manta (unde s-au efectuat investigațiile), cât și în celelalte sate Bamanan din Beledugu este una tipic sedentară. Agricultură constituie baza și mijlocul de trai al tuturor locuitorilor, indiferent de statutele lor etnice sau de castă⁷. Meșteșugurile ca țesutul, torsul, precum și ocupațiile agrare (agricultura, grădinăritul, vânătoarea, culesul) și arhitectura pot fi, de asemenea, practicate fără specificație etnică și socială⁸.

Prelucrarea metalelor (a fierului, în special), a lemnului și confecționarea vaselor de lut constituie în toate comunitățile Bamanan din Mali îndeletnicirea exclusivă și închisă a grupului social NUMU. Acesta constituie în toată Africa subsahariană o castă socială și o societate sacră, care prin dimensiunile sale cosmogenice, istorice, culturale și spirituale este considerat un grup social stăpân pe drepturile sale tradiționale din satul bamanan.

Deși nu vom putea comenta și descrie acest grup social, datorită obiectivu-

³ Grupul etnic Bamanan, exponentul cel mai cunoscut în Mali, este repartizat în trei mari zone etnografice și geografice: Segou, Koarta și Beledugu. Această zonă din urmă, care a opus o dărză rezistență ocupației franceze, în anul 1915, reprezintă circumscripția istorică a satului Manta.

⁴ B.N. Diagne, *Groupes ethniques au Mali*, Bamako, 1970, p. 144—174.

⁵ G. Beaudaun, *Les Dogon du Mali*, Paris, 1984, p. 35.

⁶ Elucidarea problemei populației ținutului ține de resortul arheologiei, deoarece primii locuitori atestați de tradiția orală, agriculturii Bamanan, s-ar fi instalat aici între secolele XVII—XVIII, în vremea regatului medieval Segou.

⁷ Satul Bamanan conviețuiește, de multe ori, cu comunitatea de nomazi *peulh*, păstori, grup etnic distinct, iar în cadrul satului, distingem *bamananii* și grupul social *Numu*.

⁸ V. Pâques, *Les Bamabara*, *presse Universitaire de France* (vezi, capitolul despre bamanani).

lui strict pe care lucrarea și l-a propus, el merită o atenție deosebită din partea arheologului și preistoricismului. Amintim aici, articolul lui C.D.Ardain despre "casta forjorilor", în care autorul oferă o sinteză reușită extrasă din monografiile perioadei precoloniale, strânse de misionarii și militarii despre casta forjorilor din Sudan (fostă colonie franceză, astăzi Mali).

Dincolo de granițele continentului, importanța industrială a fierului și apariția acestui metal în istorie acorda un loc de seamă meșterilor fierari tradiționali din lumea mediteraneană din antichitatea greco-romană și din stepele Asiei minore⁹. Datorită caracterului ermetic și ezoteric al castei NUMU din societățile africane nu se permite pătrunderea de către cercetătorul cartezianist, în intimitățile castei. În schimb, însuși acest caracter ezoteric constituie o comoară pentru problema respectivă, datorită păstrării fidele și originale a informației și tradiției milenare a prelucrării fierului și lutului, apanajul sacru al NUMU-ilor africani. Prima pune problema apariției metalurgiei în Africa, iar cea de a doua, olăritul, poste explicite tainele tehnologiei tipologice și funcționale, ale tradiției neolitice de acum 6.000 de ani: ceramica.

Deși I.Devisse face aluzii la o ceramică de lux confecționată de bărbați în Africa de Nord¹⁰, în comunitățile Bamanan din Mali, întreaga producție ceramică este exclusiv îndeletnicirea femeilor, din grupului social NUMU, bărbații ocupându-se de prelucrarea fierului și a lemnului. Amintim însă că în unele comunități din țara Dogon (MALI) "Samyere" și bărbații practica olăritul (vezi A.Gallay).

I. Tehnologia ceramicii

— Procesul de confecționare al vaselor

Deși este cunoscut astăzi¹¹ că majoritatea meșterilor olari africani folosea lutul de proveniență fluvială, această materie primă este extrasă de meșterii *numu* din satul Manta din zăcămintele, situate la 5 km depărtare de sat, în ținutul denumit "Ndekede" (teritoriul unui sat vecin). Această alegere unică de către toate satele din zonă se leagă, fără îndoială, de calitățile fizico-chimice ale lutului de aici. Recoltarea argilei nu are nici un caracter ceremonial, dar numai un individ *numu* are dreptul să coboare în zăcământ (este posibil, ca extracția lutului să fi avut în vremurile istorice sau pe alte latitudini ale țării, un caracter ceremonial — animativ). Groapa zăcământului este relativ de mică adâncime, ea nu depășește 2 metri în general, iar stratul de lut este descoperit deja la 1 m, în mai multe cazuri, asemenea unei litere "T" răsturnată (fig. 2). Excavarea zăcământului se face orizontal, de jur împrejur fundului intrării verticale a gropii. Această modalitate are însă riscuri grave de prăbușiri¹². Lutul săpat este scos cu ajutorul unor tigve și cărat, în general, cu ajutorul șaretelor sau al animalelor domestice (măgari). Transportul pe cap este exclus, datorită distanței de sat și, mai ales, a greutateii lutului umed și poros. Recoltarea se face, în general, în timpul sezonului secetos, după lucrările agricole, și este organizată de grupuri familiale ale întregului sat sau chiar ale mai multor sate din zonă. Odată adus acasă, lutul este depozitat și stocat în vasele vechi și mari, și udat cu apă câteva zile. Dar unii expun lutul la soare, înainte de folosirea lui. Pe de altă parte în Țara Dogon (Republica Mali) se folosește întreaga "putrezire" a lutului¹³ (fig. 2).

Lutul brut nu este rezistent și necesită amestecarea lui cu degresanți (fig. 2). Pentru această cerință, deosebit de importantă în echilibrul pastei, olarii din

⁹ C.D. Ardain, *La caste des forgerons, Études Maliennes*, 24, 1978, p. 19.

¹⁰ J. Devisse, *Pour une histoire globale de la céramique africaine, Revue de la Société des Africanistes*, Paris, 1981, p.

186.

¹¹ J. Devisse, *op.cit.*, (vezi, și nota 22).

¹² Constituția friabilă și exploatarea nejudicioasă a zăcămintelor, în decursul unei perioade lungi, duc la prăbușirea acestora asupra excavatorilor. Un asemenea caz tragic s-a produs acum 28 de ani, costând viața unui tânăr locuitor.

¹³ R. Bedaux, *op.cit.*, p. 121.

Manta folosesc două degresante principale: cioburi vechi pisate (un vechi procedeu neolitic oriental¹⁴) și pleava sălbatică denumită local: "da da binin". Aminăm aici, că degresanții înglobează în Africa neagră (Tara Dogon) și restul lumii o gamă foarte largă de corpuri minerale și organice. De exemplu, în articolul său, D. Drastrou numește pe o hartă 116 cazuri de adjoncțiuni de degresanți: de origine minerală (20 cazuri pentru Africa de pădure), ceramică zdrobită (47 cazuri, repartizate în toată Africa neagră), ierburi și vegetale diverse (17 cazuri în aceleași sectoare septentrionale), cochilii zdrobite (2 cazuri în Senegal)¹⁵.

Pe de altă parte, M.C.Constantin, semnalează în lucrările celui de al IX-lea Congres Internațional de Preistorie, folosirea osului pisat ca degresant într-o ceramică chalcolitică din bazinul parizian.

Credem că atât în cazul ceramicii din Manta, cât și a celor de pe alte meridiane, alegerea degresantului relevă, așa cum pretinde și C.Denis, resursele pe care mediul pedo-geografic le oferă și nu din împrumuturi interzonale.

Cioburile pisate pe rășnițe sunt amestecate cu paiul, de asemenea, zdrobit cu un pișalog separat. Cantitatea de pastă scoasă pentru modelare este în funcție de îndemânarea meșterului, ea variind între 3—10 kg. Această pastă este asociată cu degresanți.

Pentru elaborarea unui vas se întrebuințează următoarele unelte și instrumente (fig. 3): o rogojină veche, un receptacol, un tipar, o greutate cu fileu și instrumentele pentru ornamentare, despre care vom vorbi mai târziu.

Operația propriu-zisă comportă cinci faze succesive:

— *Amestecarea degresanților (cioburi pisate și pleava) cu pasta.* (fig. 2). Este prima și cea mai importantă fază, de ea fiind legate rezistența vasului la ardere și durabilitatea lui în uz casnic. Meșterul stropește întreaga compoziție cu apă și procedează la a doua fază.

— *Malaxarea.* Cantitatea de pastă amestecată cu degresanții, și odată cu apă, este dispusă pe covorașul de rogojină denumit "bileli". Ea este bătută cu piciorul până la obținerea unei paste omogene și foarte rezistente. Meșterii denumesc această fază "dokili" ("bătutul pastei"), care durează în jur de o jumătate de oră, conferind vasului o bună textură.

— *Mulajul,* constituie a treia fază operațională, cu care începe și materializarea vasului. Ea este, cum o denumesc olarii, infrastructura vasului ("dagi").

După gustul său și dimensiunile vasului dorit, meșterul alege din vasela sa, un tipar, un vas de uz, pe care îl răstoarnă (fig. 2). Peste suprafața convexă a acestui vas, artizanul așterne o cantitate proporțională de pastă, — pe care o presează ferm, cu ajutorul greutății cu plasă ("cielu"). Acest instrument de mulaj își lasă amprente pe pasta proaspătă, constituind decorația fundului vaselor. După întărirea mulajului la aer (câteva minute) se scoate de pe tipar noul fund de vas ("dagi") și se dispune cu deschiderea în jos (fig. 2). În mai puțin de un sfert de oră fundul este întărit și se poate proceda la următoarea fază.

— *Montarea.* Ea constituie faza de modelare a corpului de vas, și a buzei sale (fig. 2).

În mâinile unui meșter dibaci montarea este destul de regulată și chiar ușoară. De ea depinde însă echilibrul părților vasului. Pentru durabilitatea vasului, peretele fundului este, în general, sensibil mai gros decât cel al corpului; există și cazuri când greutatea celor două părți sunt echilibrate. Știa însă, că masivitatea caracteristică a ceramicii Africii subsahariene, în toată evoluția istorică, explică această exigență ponderală¹⁶. Grosimea pereților vaselor este rar sub 2 cm, chiar

¹⁴ N.A. Marliac, *La préhistoire*, Ed. Larousse, Paris, 1979, p. 123.

¹⁵ J. Devisso, *op.cit.* (vezi, nota 33), iar în neoliticul românesc, Gh.Lazarovici, E.Lakó, *ActaMN*, XVIII, 1980, p. 16, La Zăuan, în proporția de 17% în faza IV A a culturii Starcevo-Criș.

¹⁶ Datorită calităților inferioare ale lutului brut, în raport cu argila fină pentru projelen și faianță, meșterii africani folosesc degresanți minerali și organici.

a celor mărunte. După întărirea fundului, el este plasat pe receptacol, un vechi fund de vas, așezat și umplut cu bălegar, constituind astfel "roata înceată". Amintim că olarii bamanani nu folosesc roata propriu-zisă a olarului, care, de altfel, nu este atestată în olăritul sudano-african, tradițional decât documentar¹⁷.

Modelând cu mâna și controlând simetria noului vas, olarul dispune, progresiv și succesiv, suluri proaspete de pastă, fasonate cu palmele sale. Asemănător cu un cârnat și cu dimensiuni medii, de 2—3 cm diametru și 15—20 cm lungime, meșterul pune primul strat de sul ("bua-muo") peste bordul fundului (infrastructura). După întărirea acestuia, el dispune sulurile următoare; operația poate fi asimilată ridicării unui zid de cărămidă când straturile de cărămizi sunt alternate cu cele de lut. Aici, diferitele straturi de suluri se succed, pe măsură ce se întăresc precedentele. Meșterul execută simultan sudarea straturilor. Este vorba de nivelarea și consolidarea straturilor de suluri, care se face din exterior cu umpluturi de lut aderate, iar în interior, prin lisarea și așternerea straturilor de suluri. Aceste operații se fac cu ajutorul unor instrumente (fig. 3), denumite astfel: "kaba kelo" ("os de porumb"), "dakan fara" ("coajă de dakah", copac), "só fura" ("frunză de șo", copac) ("flen kole" ("ciob de dovleac"). Montarea se termină cu fasonarea buzelor. Odată atinsă înălțimea vasului, olarul dispune două straturi opuse de suluri, pe care le unește între ele cu degetele și conferă vasului forma de buză pe care o alege; astfel buzele sunt drepte, profilate, sau invazate. Amintim că, în general, vasul se lasă la aer un timp înainte de punerea buzelor.

— *Decorarea și angobarea* (fig. 5), constituie a cincea și ultima fază de confecționare a vaselor. Prima, are loc simultan cu modelarea vasului. Cu ajutorul unei frunze (sus-menționată) meșterul udă, la timpul dorit, suprafața exterioară a vasului, netezind-o și pregătind-o pentru orice ornamentare. Interiorul vasului nefiind ornamentat el numai se netezește. Cele trei forme principale de ornamentare sunt practicate și de meșterii manieri: inciziile (în zig-zaguri, benzi etc.), impresiuni (cu degetul, brâuuri, cordări) și plane (este vorba de pictură; monocromă roșie, bicromă, alb pe fond roșu, sau roșu de fond roșcat). Aceasta din urmă decorativă (plană) este de proveniență nordică și de exigență comercială în ceramica bamanan, care confecționează, de regulă, vasele negre și ornamentele cu incizii-impresiuni. Așa-zisa "ceramică roșie" ("da bleni") se deosebește de cea locală neagră prin pictură și prin faptul că nu intră în baia de esență, ce conferă ceramicii culoarea neagră (despre această problemă vom vorbi la arderea vaselor). Argebares, cu destinația de a asigura etanșeitățile și impermeabilitatea vasului, este foarte apreciată de meșterii olari. Ea se compune din diferite substanțe vegetale.

Astfel, se folosesc esența și seva a doi copaci, caracteristici savanei sudano-africane: angoba extrasă din frunze de baobab, științific denumită *Andersonia digitata*, "zira", în limba bamanan, și din seve de néré, științific denumită *parkia beglobasa*, "néré" fiind denumirea locală preluată de limba franceză. În primul caz, practicat în mod curent de bamanani, se întrebuintează un colier sumar făcut din sămburele de baobab (fructul).

După uscarea vaselor la soare (fig. 4), ele sunt unse sistematic cu această esență, destul de lipicioasă și vâscoasă, care, odată uscată, dă un aspect lucitor ceramicii respective.

Expunerea vaselor la soare poate dura câteva zile, vreme în care se vor ataca lemne uscate pentru ardere.

— *Arderea*, (fig. 4—5), această operație finală a procesului tehnologic ceramic este, alături de malaxare, de o importanță capitală pentru calitățile fizice ale vasului.

¹⁷ Locotenentul Louis Desplagnes, amintește în lucrarea sa, *Le plateau central Nigerien*, despre folosirea în Țara Dogon a unei "rotițe" a olarului, informație care trebuie luată însă cu prudență.

Dacă toate operațiile de confecționare ale vasului, inclusiv și de uscare, au loc în curtea meșterului, acasă, arderea acestuia se face în afara satului, către apusul soarelui, toate vasele arzându-se deodată. Pentru o producție medie de 100 de vase, este nevoie de circa 7 m³ de lemn. În fața scăderii relative a producției ceramice în ultimii 10 ani, datorită importului progresiv de veselă occidentală și de scădere a clientelei, nu se mai practică o asemenea producție, cândva de mare prosperitate. Producția medie, pe cap de meșter, în satul Manta este de 40 de vase, iar înaintarea deșertului pune probleme serioase pentru arderea cu lemne uscate.

Datorită contactului neplăcut cu focul și a temperaturii Sahelului (de peste 35 grade), arderea nu poate avea loc decât într-un moment crepuscular.

Tehnica arderii, deși continuă să pună probleme în cercetările etnologice și arheologice, este uniformă în Țara Bamanan. Ea este de suprafață și nu în gropi (așa cum se procedează în Țara Dogon). De asemenea, tehnica arderii în cuptoare și folosirea sa în Africa preistorică și istorică¹⁸, așa cum s-a susținut, impune încă rezervele de rigoare. Sistemul arderii în aer liber comportă următoarele faze: la început se confecționează un strat de lemn uscat, denumit local "nyeri", care este dispus pe o suprafață circulară, de 4—5 m², mărimea fiind în funcție de importanța producției. Constituira acestui strat este precedat, de regulă, de un ritual, magic executat de o bătrână *Numu*. Peste stratul de lemne, începând cu cele mari, vasele se depun pe rând, în general dispuse cu fața în jos (fig. 2). Se învelește, apoi, cu crengi de lemn uscat, vârful movelei, astfel construită, fiind aprovizionată cu lemne multe; ea nu depășește 1,80 m înălțime, în cazul producției medii de 40 vase. Aprinderea focului se face dintr-un singur punct cu ajutorul unei legături de paie aprinse. În timpul arderii, meșterii așteaptă cu nerăbdare pentru a vedea soarta vaselor la scoaterea lor din foc, deoarece arderea pun probleme de neocolit: pe de o parte, cea a retragerii pastei, a omogenității higrometrice și pe de altă parte, corpurile minerale (siliciul, hidratat, nisipul, tridimita și cristabalita) cu puncte critice la pragurile diferite de ardere. De aici, se poate sprijini sau respinge una dau alta din cele două sisteme de ardere, fiecare avându-și dezavantajele¹⁹.

În toată Africa subsahariană, pragul de ardere a vaselor oscilează între 500° C și 750° C. În primul caz, se caută evitarea spargerii dăunătoare a corpurilor minerale, dar se riscă o mai mare porozitate a vasului în timpul folosirii sale. În cel de al doilea caz, consecințele sunt invers egale cu primul caz.

Un pericol comun ce planează asupra tuturor vaselor, indiferent de tehnica arderii, este scăderea, în proporție de 10%, la uscarea vasului și de 5%, în timpul arderii; de aici rezultă, cunoștințele practice și tehnice ale meșterului la elaborarea pastei, și calitățile lutului, care, de multe ori, în regiunile de savană este destul de feruginos (toate împrejurimile nord-estice ale satului Manta conțin minereu de fier).

Din nefericire, nu sunt rezultate sigure privind arheologia experimentală, spre a calibra aporturile fizico-chimice conferite de arderea și gradul modificărilor asupra pastei în stare crudă și după ardere. Arderea efectivă se petrece în mai puțin de o jumătate de oră, vasele transformându-se, în acest interval, într-un adevărat jar. Urmează, apoi, scoaterea vaselor și scăldarea lor în "esența vegetală". Este vorba de operația anexă a arderii, având un rol important în perfecționarea calitativă și în configurația tipologică a vaselor. În opoziție cu părerile preistoricienilor și a etnografilor despre amprenta focului asupra vasului, colorarea în negru a vasului nu rezultă numai din arderea înăbușită²⁰, așa cum s-a crezut deseori, ci și dintr-un adaus extern chimic (este vorba de "esența vege-

¹⁸ Henri Lhote descoperea un cuptor neolitic de ars vase la Arlit (Niger), dar credem, mai degrabă, că este vorba de un sistem de ardere în groapă ca în Țara Dogon; totuși cunoașterea metalurgiei de către populațiile sudaneze nu exclude folosirea unui asemenea cuptor de ars vase.

¹⁹ J. Devisse, *op.cit.*, p. 188 (vezi, și D. Dugournier, într-o notă tehnică C.N.R.S. p. 2—3).

tală", "debasii", din copacul "parkia baglobosa" sau alții ca "suzun" sau "bua-na"). Situații similare s-ar fi putut petrece și în cazul unor alte situații neolitice din România (cazul cu ceramica neagră vinciiană).

Vasele scoase, pe rând, sunt scăldate în această soluție grasă, cu capacitate de "călire" a vasului și de metalizare a acestuia. Arderea se sfârșește odată cu transportarea acasă a vaselor, operație ce se execută doar noaptea. Ceramica este astfel gata de folosit sau de înstrăinat.

II. Tipologie și funcționalitate

Producția ceramică a decăzut în mod serios încă din anul independenței maliene (1960). Știm din tradițiile orale și din evidențele arheologice de la KAUM SALEH și TEGDA UST (Imperiul Ghana), că anumite tipuri de vase au dispărut și că altele continuă să nu mai fie confecționate în zilele noastre (amintim astfel, vasele monumentale pentru păstratul hainelor, cele în grija moașelor, așa-zisele "bano", de asemenea, cele cu butoni și urcioarele de câmp, fabricate nu în număr prea mare). Toate acestea, așa cum le-am semnalat, se datorează contactului cu urbanismul și comerțul produselor sintetice la scară industrială.

Procesul este lesne de înțeles, dacă ne închipuim că oamenii neoliticului au imitat recipientele din piele, lemne etc. în ceramică și că din evul mediu până astăzi, acestea din urmă sunt transpuse în ceramică fină și metal, cu aceleași tipare (amfora, castron), care nu s-au schimbat timp de 5.000 de ani. În prezent, putem distinge în toate producțiile Bananan, ca și în cele din Manta, principalele tipuri ceramice, stabilite după dimensiunile și configurația vasului și variantele relative ale acestora (fig.6): vasele globulare, vasele semisferice, vasele periforme, vasele-oale și ceea ce am denumit ceramica mărunță, compusă din ustensilele mărunte de vaselă și de obiecte din lut ars (greutăți de tors).

După cum este evidențiat în tabelul sinoptic, de la sfârșitul lucrării, polimorfismul funcțional este o componentă a ceramicii din Manta. Diferitele tipuri și variantele lor sunt întrebuințate deseori pentru aceleași nevoi: vasul periform cu buzele profilate este folosit la căratul și păstratul apei menajere, precum și vasele globulare și cele semisferice. Astfel, din cele 17 tipuri ceramice, cât comportă cele 30 de vase din producția unui meșter (cel din studiu), peste 50% sunt destinate transportului și păstratului apei, iar (23% la gătit și servirea mâncării).

Nu am semnalat diferențe tehnologice și tipologice deosebite între producțiile celor patru meșteri din sat, deși ceramica mărunță și oalele de la meșterul al doilea și al treilea erau de o calitate decorativă și tipologică superioară, iar un exemplar este din ceramică roșie, "da bleni", în inventarul olarului nr. 2. Cele patru producții au fost estimate la 165 vase din care oalele de gătit ocupă 58,50% din totalul lor. Această diferență numerică ne explică prin doi factori: unul economic, cererea masivă de către populație a oalelor, ele fiind mai ieftină la cost decât vasele mari, care, de altfel, sunt mai puțin folosite decât primele și celălalt, de ordin productiv, în care timpul și efortul redus la confecționarea oalelor nu necesită o mare cantitate de lut și nici o deosebită îndemânare și control, ca la vasele globulare și semisferice. Nu am semnalat nici o ceramică de uz ritual sau decorativă, deoarece întreaga producție din Manta este de uz casnic.

CONCLUZII

Studiul de față, departe de a rezolva problematica istorică și culturală a întregii ceramici din țara Bamanan și din Sudan²¹, permite precizarea unor observații:

Referindu-ne la contextul strict local este de remarcat proveniența lutului, din zăcăminte, spre deosebire de majoritatea centrelor tradiționale din bazinul central nigerian, care folosesc, în general, lutul de proveniență fluvială.

²⁰ K. Horedt, *Istoria comunei primitive*, București, 1970, p. 91.

²¹ După cum reiese din lucrarea lui J. Devise și a lui Drost, nu dispunem de o tipologie de scară continentală a ceramicii africane. Un asemenea pas ar ușura analogiile cu materialele arheologice.

Întregul proces de modelare al vaselor nu diferă la scară universală, cu mult de tehnica neolitică, cu precizarea că sistemul de ardere la aer liber este des folosit, aici în mediul Bamanan. În Africa de Nord (Maghreb), unde se folosesc cuptoarele și roata olarului, ceramica fină, confectionată de bărbați, este de o mai bună calitate tipologică și fizică. În Țara Dogon nu este vorba de cuptoare, așa cum s-ar părea, ci de gropi de ardere, asigurate cu un ziduleț la suprafață. Mai mult frapază uniformismul tipologic al ceramicii din Manta și de la toate populațiile Bamanan. Robustețea și inventarul decorativ sugerează câteva deducții: 1). caracterul funcțional, ordinar, casnic; 2). producția generalizată (de către fiecare familie Numu) a vaselor fără tendințe înnoitoare străine. Deci, putem afirma chiar imobilismul și caracterul închis al olăritului tradițional NUMU. În îngelundata lui evoluție el a rămas refractar influențelor străine, datorită producției de "castă" a ceramicii, producția fiind una de familie și nu de atelier ca în nordul continentului.

Tipologia și tehnica decorativă nu au suferit modificări pozitive, precum o atestă și evidențele medievale din secolul XI. Într-adevăr, cu ocazia săpăturilor lui J. Deviesae la Tegdaust și Kaumbi Saleh (Imperiul Ghama), s-a recoltat o ceramică globulară uriașă, ce servea la infrastructura clădirilor (vezi, Denisse, p. 90). Autorul găsește personal analogii tipologice și funcționale ale unui asemenea sistem tradițional de fabricare a infrastructurii zidurilor la populațiile SE-NUFO, din nordul Coastei de Fildes. Decorarea cu șnurul răscuit este, de asemenea, atestată în Ghana, acest procedeu fiind foarte răspândit și în cadrul societăților neolitice europene. În România această tehnică a fost introdusă încă din perioada de tranziție către epoca metalelor, în cultura Horodiștea-Foltești-Ceranavodă²².

Analogiile dintre întreaga producție subsahariană a Africii cu ceramica neoliticului timpuriu din Balcani și România sunt aproape inexistente, excepție făcând vasele semisferice din cultura Ceramicii liniare precum o atestă vasele de la Glăvăneștii Vechi. Dar aici semnalăm că fundul vaselor este plat pe când vasele din Țara Bamanan din Mali au un fund bombat rotund. De altfel, în afara regiunilor ecuatoriale (Zair și Africa Centrală) unde ceramica neolitică și populară prezintă un fund plat, întreaga Africa subsahariană și chiar Mauritania cunoaște similaritatea vaselor cu fund rotund.

Tehnica confectionării ceramicii nu au suferit, după cum am semnalat, mari inovații, mai ales, pe plan tipologic. Se poate confunda ușor un vas tip oală neolitic, cu cel etnografic al secolului al XIX-lea din Republica Central Africană. Același tip prezintă analogii pregnante în ceramica neolitică și populară din Republica Mali²³. Vasele de masă este foarte puțin reprezentată în ceramica sudano-africană, dar la Manta am evidențiat cinci farfurii. O comparare a ceramicii sudaneze cu cea medievală (secolele XI—XVI) permite constatarea regresiei ceramicii contemporane. Într-adevăr, tipurile uriașe, vasul globular, tipul butoi, vasele cu butoni și felinarele dispar astăzi din inventarul etnografic. Ceramica sudaneză are însă o vârstă destul de lungă. Dintr-un tabel sinoptic, al unei expediții olandeze, în cursul campaniei din 1983, s-a putut stabili o medie de la 1 an până la 99 ani de funcționare. De asemenea, cercetătorii olandezi compară ceramica Dogon cu cea din Mexic, Filipine și Peru, deducând o medie de vârstă mai lungă a unui vas dogon de același tip ca în aceste țări. Datorită însă relativei variabilități (tipologie, pastă, tehnică) a stabilirii vârstei, aplicarea sa în cronologia arheologică și preistorică cere rezervele de îngoare.

FACKO TRAORE

²² IstRom, I, p. 37—81.

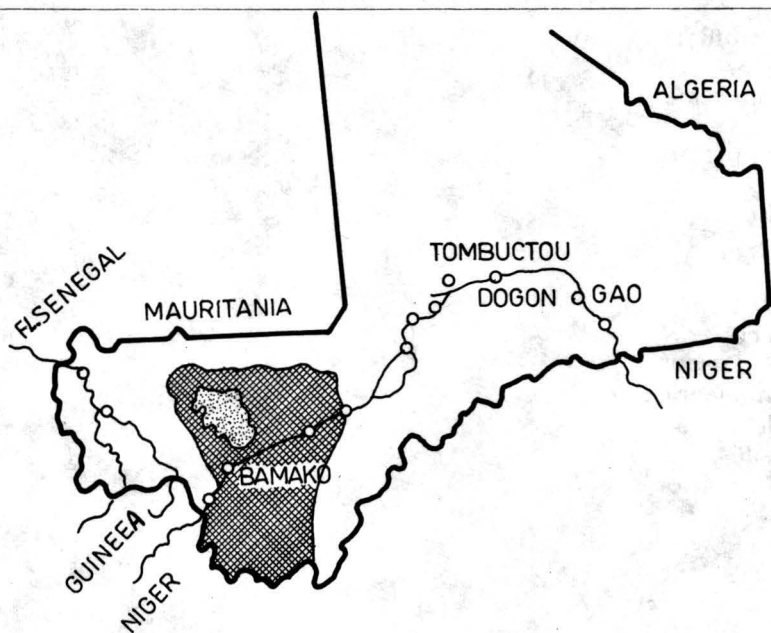
²³ Pentru analogii, vezi, *Histoire générale de l'Afrique*, I, 1986, p. 578, 634, 658.

[illegible]

1

2

Fig. 1. — 1. Africa cu localizarea zonei de studiu; 2. harta Republicii Mali cu indicarea zonei de studiu.

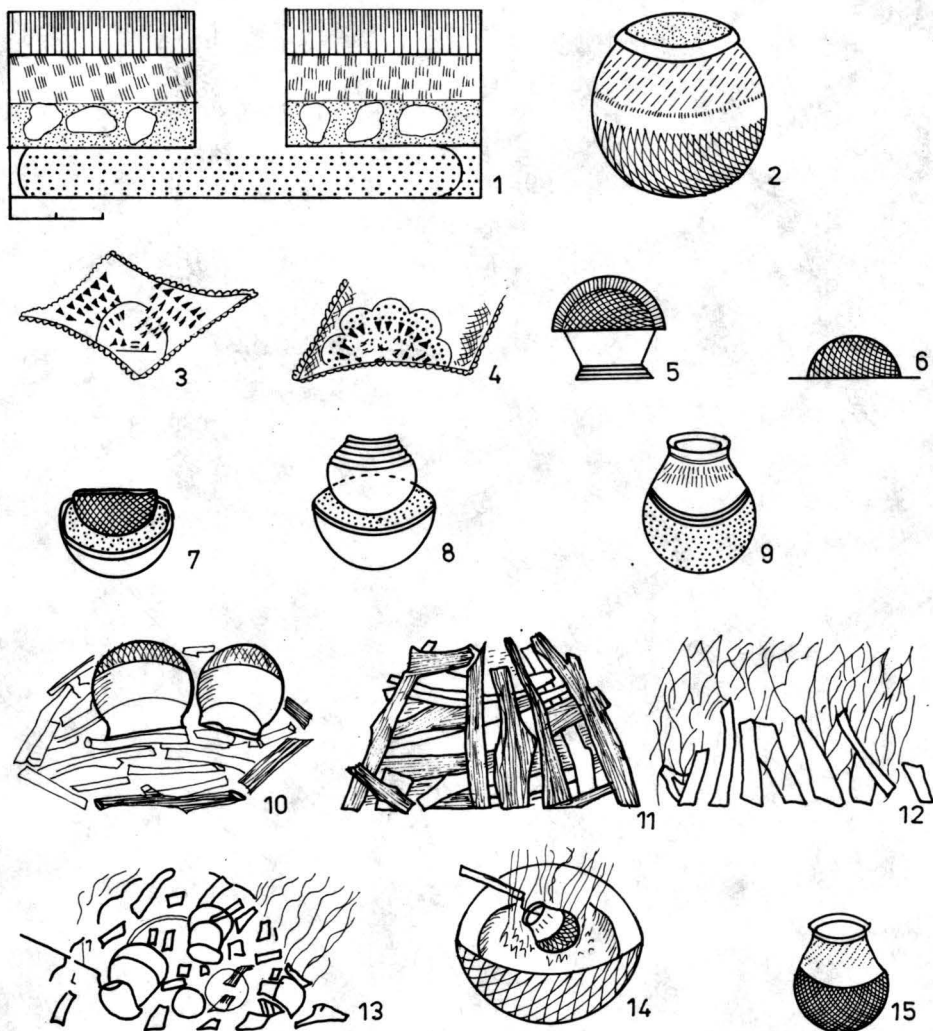

Fig. 2. — Etapele procesului de prelucrare a vaselor de lut din satul Manta (Mali): 1. schema sistemului de săpare pentru scoaterea lutului; 2. ținerea lutului în vas în vederea putrezirii; 3—4. amestecul cu degresanți; 5—6. mularia vasului pe tipar; 7—8. montarea părții superioare a vasului; 9. angobarea vasului; 10—11. așezarea vaselor pe rug; 12. arderea; 13. scoaterea vaselor din rug; 14. călirea vasului; 15. finisarea vasului.

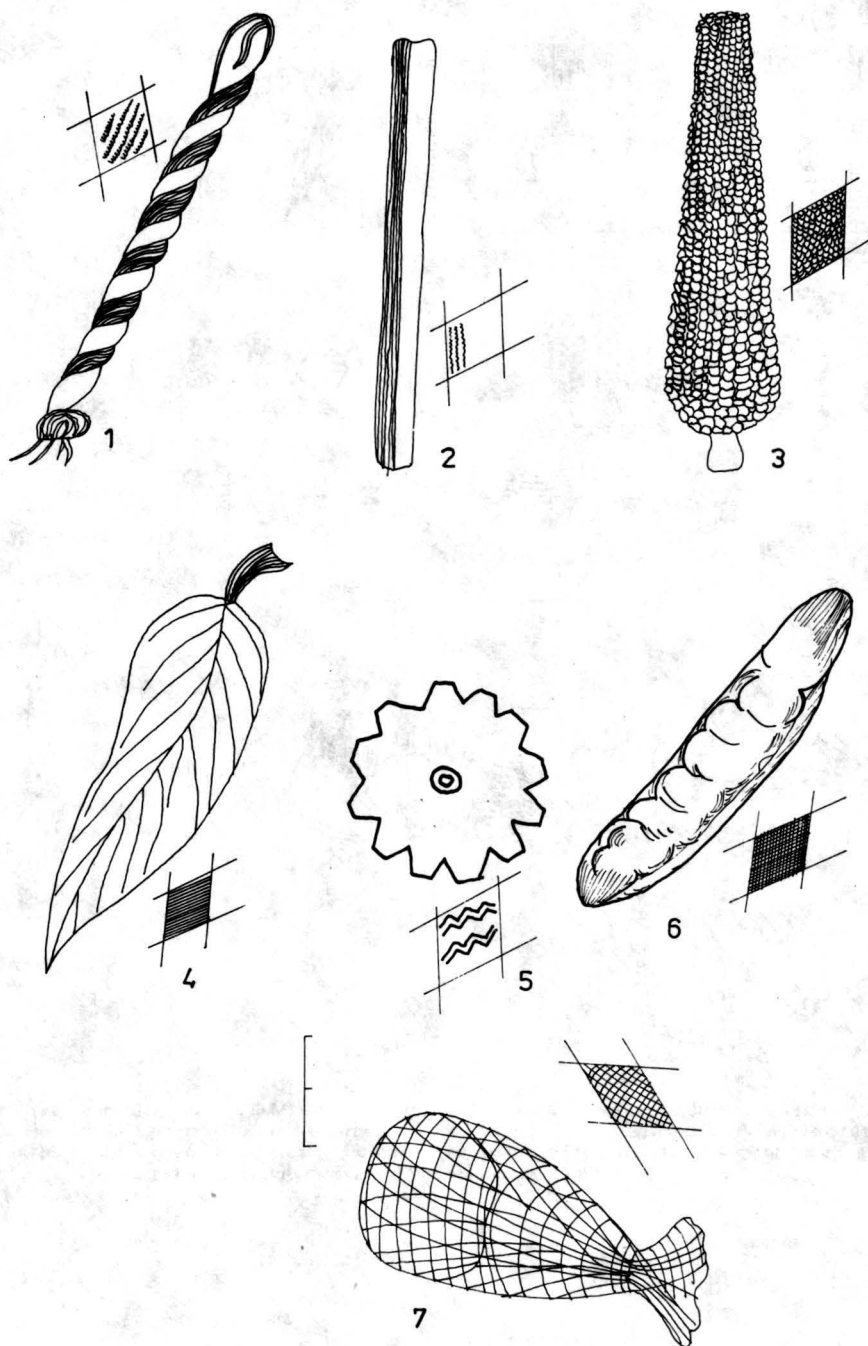

Fig. 3. — Instrumente folosite la ornamentarea vaselor.

Fig. 4. — Procesul tehnologic de prelucrare a vaselor: 1. uscarea; 2. montarea pe rug; 3. arderea; 4. scoaterea vaselor încinse din rug.

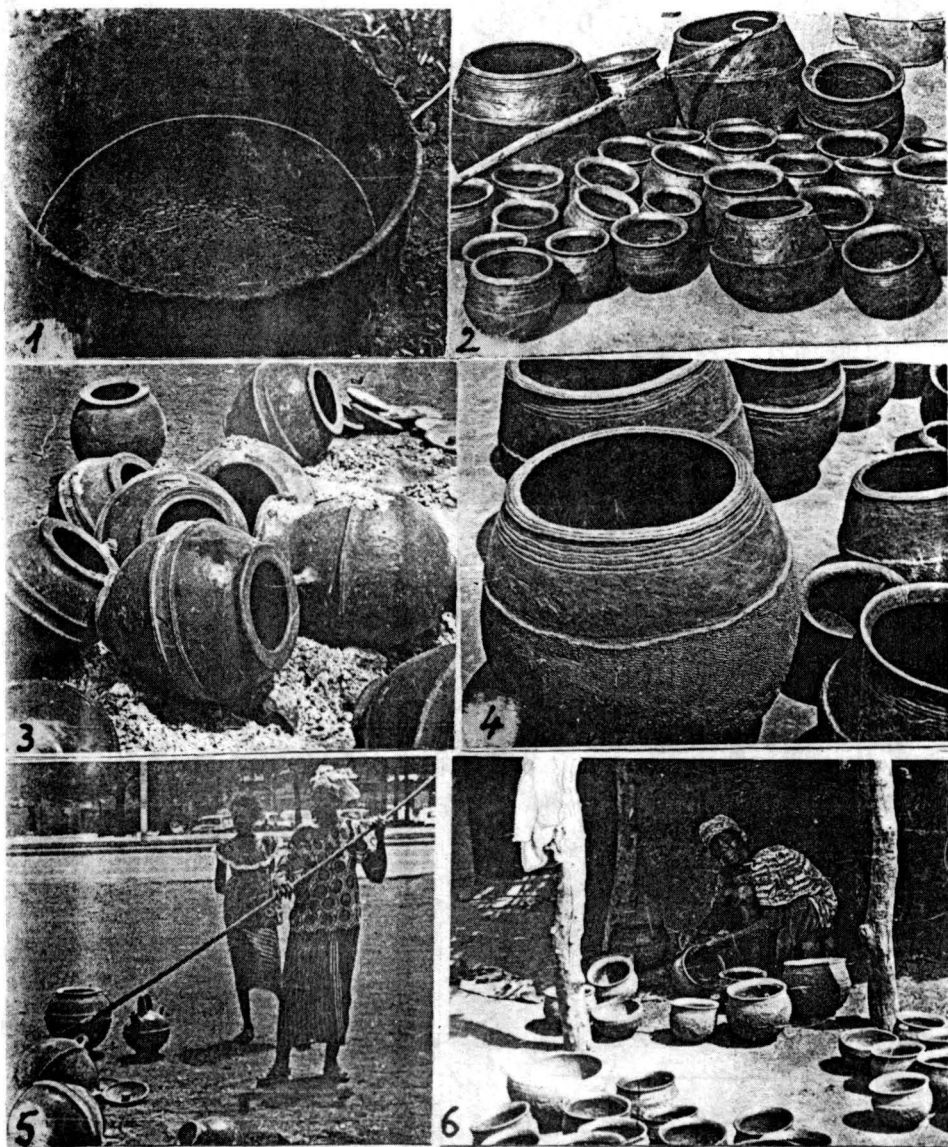

Fig. 5. — Procesul tehnologic de prelucrare a vaselor: 1. vasul pentru călire; 2,4—5. instrumentul de scos vasele din rug și vase călite; 3. vase în foc; 6. angobarea vaselor.

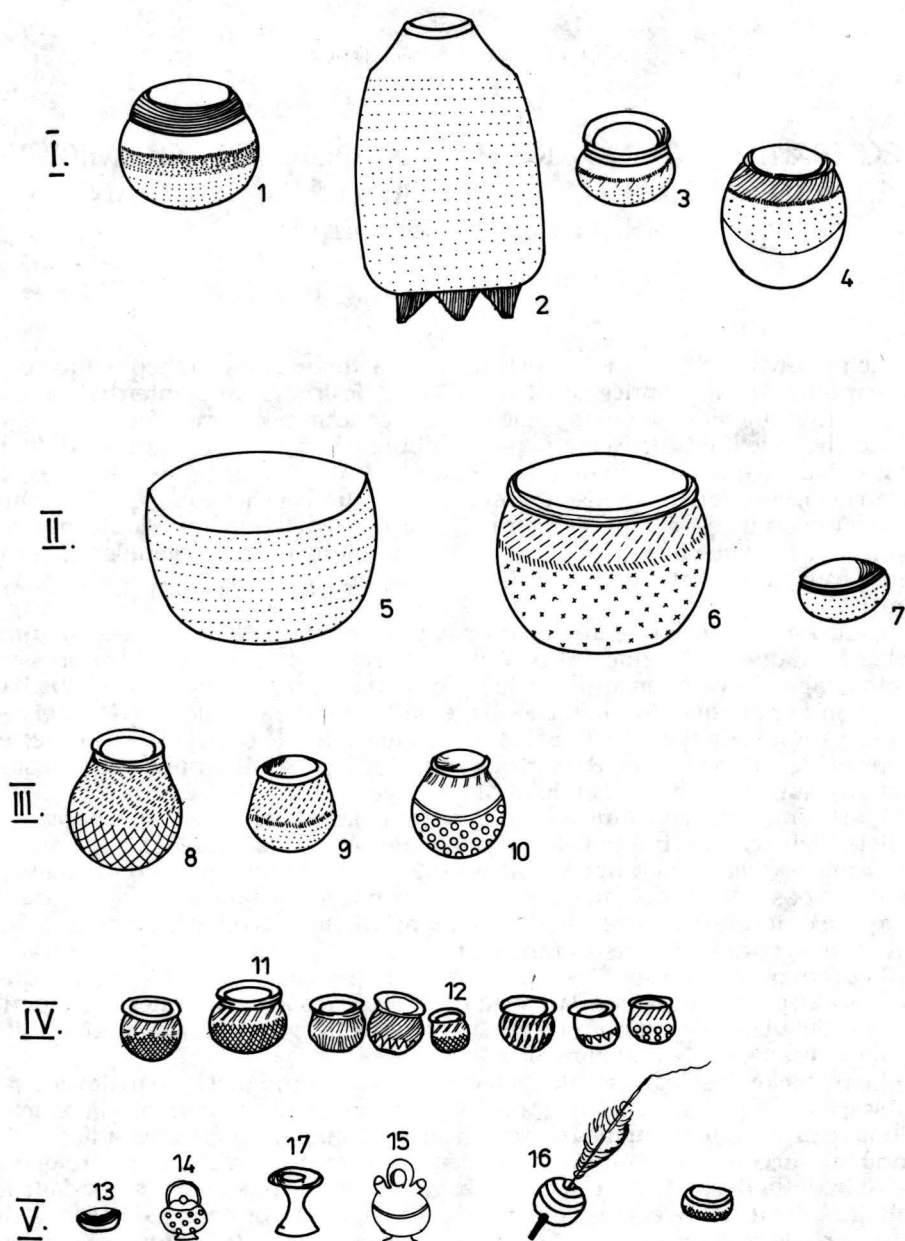

Fig. 6. — Tipologia principalelor categorii de vase cu variantele lor.

RECHERCHES ETHNOARCHÉOLOGIQUES AU CÉRAMIQUE ET POTERIE TRADITIONNELLE DU VILLAGE DE MANTA (RÉPUBLIQUE DU MALI) (Résumé)

Le présent article se vout un prelude à la methode ethno archéologique et à a son application appropriée en Afrique, à coté des programmes, interdisciplinaires que l'investigation du possé archéologique africain, requiert.

Ce choix de l'industrie céramique traditionnelle parmi tant d'autres domaines favorables, que études ethno-archéologiques (traditions agro-pastorales, et artisanales), est etraitement inspiré par le rôle culturel et chronologique que joue ce metier et qu'il a joué dans les âges préhistoriques de l'humanité toute entière. Notons à ce titre que toutes les civilisation néolithique proche orientales et européennes sont classées et identifiabiles surtout à leur ceramique (tipologie et ornement).

Cette étude, sans pretendre épuiser la problematique épineuse du chapitre sur la céramique en Afrique, propose une description dynamique du processus du modelage des vases en argile, et leur destination dans un village du Pays Bamanan on République du Mali. Le village de Manta, de vocation agricole et sedentaire, est un site typique du Sahel malien. Il est fondé depuis le XIII-e siècle, par les nobles d'une famille Bamanan Venus de Segau, centre politique et historique des Bamanane du Mali au haut Moyen-âge.

L'art céramique constitue à Manta, comme dans tous les villages Bamanan du Beledugu (circumscription traditionnelle et ethnique actuelle), l'appannage des sociétés *Numu*. Ce groupe social associé par les ethnologues occidentaux à une caste pose des problèmes socio-professionnels, incitant à prudence dans l'usage de ce terme de "caste". Le travail du métal, du bois et de la céramique lui est reservé avec des attributs sacramentaux.

Les femmes *Numu* sont les seules fabricatrices de poteries tant à Manta que dans les autres communattés Bamanan du Mali. Dans le Delta (interieur nigerian), la société Dogon pratique elle aussi le céramique a avec beaucoup d'affinité typologique avec les *Numu* Bamanan.

Le melange des degreissants (paille et tessons ceramiques). Le malaxage ou pétrissage de la pâte avec les degreissants le moulage qui materialise l'ébauche du nouveau vase, le montage ou modelage proprement dit effectué à l'aide de colombins successifs frais disposés forment le corps du vase. La derniere etape este celle de la decoration et de l'engobage. La première s'effectue pendant le montage à l'aide de divers instruments (batonnet, corde, os de maïs) l'autre s'effectue après le sechage du vase. C'est une essence vegetale (très souvent des feuilles de baobab) qui donne au vase un aspect vernissé.

La cuisson des vases est une operation decisive puisqu'il y va de la stabilité ulterieure du vase. Elle est effectuée à l'air libre (cuisson d'aucuns) à Manta et dans le tout Beledugu. Par contre au Pays Dogon elle s'effectue dans des trous larges et peu profonds. En Afrique du Nord où la productions céramique de luxe, effectuée par les hommes est de melleure qualite, la cuisson se fait au four.

Il est important de signaler ici l'importance et la cause de la coloration noire, caractéristique de toute la céramique indigène et menagère Bamanan. Contrairement à ce que d'aucuns chercheurs prétendaient, cette couleur est conférée par une solution végétale: "sang de vase". Comme son nom l'indique littéralement. C'est une essence dans laquelle on trempe les vases incandescents pour affermir leur solidité et leur aspect glazuré. La cuisson constitue le dernier élément dans l'opération céramique. Les seuils de cuisson varient selon les centres de productions: en Pays Dogon il est de 750° C, tandis qu'en pays Bamanan c'est 500° C environ. Les principaux types de vases de Manta peuvent être regroupés en 5 catégories avec chacune ses nuances. Ainsi, des 17 types présents à Manta, les canaris sont les plus fabriqués, tandis que les vases globulaires, type tonneau à tripode sont rares. Le céramique de Manta a une destination uniquement ménagère les fonctions primaires étant, la cuisson et le transport d'eau et de liquide (boisson, aliment).

Tout comme toute la zone soudanaise, la céramique Bamanan se caractérise par son uniformité décelable au poids et à la massivité des vases. Cependant cet aspect monotone est compensé largement par la grande durabilité des vases pouvant servir pendant plus d'un demi siècle. La céramique de Manta utilise des techniques néolithiques comme la paille dégraissant, le motif décoratif cordé attesté aussi dans les Balkans. Cependant rares sont les similarités typologiques avec l'Europe une constatation de régression typologique se profile à l'observation des céramiques soudanaises quand on sait qu'aux XIe et XVIe siècles une céramique plus fine et mieux élaborée était perceptible dans les types qui ont disparu de nos jours.